

Галина ВАСИЛЕВСЬКА,
Роберт ЛІСОВСЬКИЙ,
Норберт ЛАУРІШ

СВІТОВА ПРАКТИКА ВИКОРИСТАННЯ ФІСКАЛЬНОГО ІНСТРУМЕНТАРІЮ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПОЗИТИВНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ДИНАМІКИ

Проаналізовано зарубіжний досвід використання фіскального інструментарію у забезпеченні економічного зростання з метою його імплементації у вітчизняній податковій практиці для удосконалення механізмів преференційного оподаткування в Україні.

Динамічний суспільний розвиток країни вимагає реформування діючої податкової системи з урахуванням змін складових і структури фіскального інструментарію, а також методів оподаткування, які були збалансованими зі стратегією економічного розвитку та не створювали перешкод у досягненні основної економічної мети – фінансової безпеки держави, а отже, фінансової стабільності та підвищення загального добробуту громадян. Важливим регулюючим сегментом здійснення податкових реформ у цьому векторі для забезпечення визначених цілей є вдосконалення технологій застосування фіскального інструментарію в Україні. Негативний вітчизняний досвід у використанні вже існуючих методів оподаткування, а саме, найбільш суперечливого у функціонуванні вітчизняної податкової системи податкових преференцій, поєднаний із суттєвими втратами бюджету, став причиною скорочення соціальних витрат держави, а також зменшення її участі в підтримці інноваційних проектів, пов'язаних з фінансовими ризиками. Проте, як засвідчує світова практика, податкові преференції відіграють важливу роль у перспективах сприяння соці-

ально-економічному розвитку суспільства, а уряди тих країн, які за останні роки надто активно відмовлялися від функціонування тих чи інших преференцій, унаслідок світової економічної кризи, переглянули свої позиції щодо їх тотального вилучення. Саме тому вдосконалення одного з найважливіших фіскальних інструментів в Україні вимагає вивчення зарубіжного досвіду.

Сучасна теорія оподаткування охоплює різноманітні проблемні аспекти використання фіскальних засобів регулювання, зокрема, податкових преференцій. Цю тему активно досліджують вітчизняні та зарубіжні науковці, серед яких: Р. Гв'яздовський, Ю. Іванов, А. Крисоватий, Т. Ліповський, О. Найденко, С. Овсяк, А. Соколовська, З. Ценцівий, М. Чиж, С. Юрій та ін. Проте окреслена проблематика досі залишається недостатньо дослідженою і викликає безліч дискусій у наукових колах.

Метою статті є проведення ґрунтованого аналізу світового досвіду застосування податкових преференцій, а також визначення можливих напрямів використання позитивного зарубіжного досвіду їх використання у вітчизняній фіскальній практиці.

Податкові преференції є одним із найефективніших інструментів регулювання соціально-економічних процесів у країнах з розвинутою економікою. Як свідчить досвід європейських держав, найбільшого поширення вони набули в сфері оподаткування індивідуальних доходів громадян. Найчастіше серед пільгових преференцій такого типу виокремлюють: родинні пільги, пільги на дітей; пільги для осіб, що самостійно виховують малолітніх дітей; пільги для осіб із фізичними вадами розвитку; ремонтно-будівельні пільги, а також окремі звільнення для військовослужбовців чи осіб, інфікованих вірусом імунодефіциту людини. Під час формування преференційних податкових ставок враховують індивідуальні особливості платників податків.

Практика податкового оподаткування фізичних осіб забезпечує диференційований підхід до визначення податкових зобов'язань платників податків у більшості країн-членів Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), оскільки держави прагнуть забезпечити й утримати відповідний рівень життя громадян, здебільшого застосовуючи пільгові податкові преференції у вигляді нульової ставки податку та знижених податкових ставок. Варто зауважити, що диференційований підхід до оподаткування індивідуальних доходів у цих країнах базується на застосуванні прогресивної шкали оподаткування.

Нульову ставку застосовують у десяти державах ОЕСР: Австрії, Австралії, Греції, Ірландії, Люксембурзі, Німеччині, Фінляндії, Франції, Швейцарії, Швеції; інші преференції щодо оподаткування доходів громадян є актуальними для переважної більшості країн ОЕСР (табл. 1).

Преференції щодо оподаткування доходів фізичних осіб узагалі не застосовуються у Новій Зеландії та Італії. Із табл. 1 видно, що більшість держав, які належать

до всесвітньої Організації економічного співробітництва та розвитку, а з-поміж них країни ЄС-15 (країни Європи, що ввійшли до складу ЄС до 2004 р.) застосовують преференції щодо податку з доходів фізичних осіб, а це суттєво зменшує розмір податкового зобов'язання платника податку.

Разом з тим у країнах ЄС існує інша можливість оподаткування індивідуальних доходів, за якою базою фіскального навантаження є спільний дохід сім'ї. Диференційований підхід до визначення сукупного сімейного доходу передбачає запровадження методу оподаткування доходів домогосподарств. Домогосподарства в країнах ЄС характеризуються різноманітними ознаками, оскільки їх члени одержують неоднакові доходи, в тому числі і від підприємницької діяльності. Загалом домогосподарства в країнах ЄС-15 поділяються на 8 типів:

- 1) особа без дітей, що отримує дохід у розмірі 67% середньомісячної заробітної плати працездатної особи;
- 2) особа без дітей, що отримує дохід у розмірі 100% середньомісячної заробітної плати працездатної особи;
- 3) особа без дітей, що отримує дохід у розмірі 167% середньомісячної заробітної плати працездатної особи;
- 4) самотня мати (батько), що виховує двох дітей та отримує дохід у розмірі 67% середньомісячної заробітної плати працездатної особи;
- 5) подружжя, що виховує двох дітей, де один із батьків отримує дохід у розмірі середньомісячної заробітної плати працездатної особи;
- 6) подружжя, що працює і виховує двох дітей, причому отриманий спільний дохід розподіляється між батьками на 100–33% від розміру середньомісячної заробітної плати;
- 7) подружжя, що працює і виховує двох дітей, при чому одержані доходи діляться

Таблиця 1

**Преференційне оподаткування доходів фізичних осіб в окремих країнах ОЕСР
станом на 01.01.2010 р., євро ***

Країна	Дохід , що оподатковується за нульовою ставкою, євро	Розмір пільги, євро
1	2	3
Австралія	3240	–
Австрія	3640	887
Бельгія	–	5480
Великобританія	–	6987
Греція	8400	–
Голландія	–	1647
Данія	–	4633
Ірландія	5210	1520
Ісландія	–	3561
Іспанія	–	3305,57
Канада	–	740
Люксембург	9750	600
Мексика	–	347
Німеччина	7236	–
Норвегія	–	4130
Південна Корея	–	807
Польща	–	129
Португалія	–	208,80
Словаччина	–	941
США	–	7352
Туреччина	–	213
Угорщина	–	153
Фінляндія	11500	11500
Франція	4121	–
Чеська Республіка	–	1206
Швейцарія	8743	–
Швеція	29803	3493
Японія	–	5710

* Складено на основі [3; 4; 12, 18].

між партнерами на 100–67% середньомісячної заробітної плати працездатної особи;

- 8) подружжя, що працює; без дітей, причому отримані доходи розподіляються між партнерами на 100–33% середньомісячної заробітної плати працездатної особи.

Ставки податку на доходи фізичних осіб відповідно до типів господарств у країнах ЄС-15 відображені у табл. 2:

У більшості країн ЄС, як видно з таблиці 2, розмір преференційної ставки у випадку оподаткування сукупного родинного доходу переважає на користь платника податку порівняно з оподаткуванням доходу самотнього платника податку. На противагу цьому, у Великобританії, Греції, Фінляндії та Швеції ставки оподаткування сукупного родинного доходу майже не відрізняються від оподаткування доходу самотнього платника податку – вони аналогічні, або дещо

Таблиця 2

Преференційні ставки податку на доходи фізичних осіб у країнах ЄС-15 щодо типів домогосподарств у 2007–2010 рр. (у % до нарахованого доходу)*

Країна	Тип домогосподарства								
	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Австрія	5,2	10,9	17,3	-5,5	5,0	4,6	6,1	7,8	
Бельгія	21,2	28,0	34,8	14,4	17,1	21,7	21,8	23,8	
Великобританія	13,2	16,5	19,11	1,6	15,4	12,4	14,5	12,4	
Голландія	5,1	6,7	21,7	2,9	4,8	5,8	6,0	5,8	
Греція	1,2	2,9	8,2	0,0	3,3	2,6	2,5	2,9	
Данія	29,3	33,5	41,8	29,3	26,7	29,3	31,8	29,3	
Ірландія	12,5	19,4	30,0	3,2	10,1	12,5	14,8	12,5	
Іспанія	5,4	11,7	16,8	0,0	2,5	6,9	6,9	8,8	
Італія	16,0	20,2	24,9	10,8	16,1	15,4	17,5	16,6	
Люксембург	5,9	11,5	20,7	0,0	0,0	0,0	2,5	3,5	
Німеччина	15,3	21,2	28,7	-0,4	0,1	7,8	12,6	15,3	
Португалія	2,7	6,6	13,3	0,0	2,5	2,9	4,1	4,9	
Фінляндія	1,2	27,3	34,5	21,2	27,3	32,8	24,9	32,8	
Франція	10,0	14,2	19,0	7,6	7,6	8,7	10,0	10,7	
Швеція	24,9	27,2	34,9	24,9	27,2	26,1	26,3	26,1	

* Складено на основі [4; 12, 19].

нижчі. Найбільші диспропорції щодо оподаткування доходів домогосподарств простежуються, передусім, у Люксембурзі та Німеччині, що свідчить про небайдужість держави до вивчення соціально-економічного становища домогосподарств та методів оподаткування їх доходів.

На жаль, в Україні практика оподаткування доходів домогосподарств узагалі відсутня, що є однією з основних детермінант негативного впливу на формування сім'ї та родинних зв'язків як найважливіших суспільних інститутів держави. Вітчизняне законодавство передбачає отримання преференцій у сфері оподаткування індивідуальних доходів громадян лише у випадку неповної сім'ї (самотня мати, батько або вдова, вдівець), а також сім'ям, що виховують трьох та більше дітей [1, 254]. Такий прояв соціального захисту малозабезпечених і багатодітних сімей, враховуючи загальний рівень доходів населення, відображає деструктивний вплив податкової політики на сприяння покращенню

суспільного добробуту. На наш погляд, використання в Україні досвіду оподаткування сукупного (сімейного) родинного доходу або доходів домогосподарств дало б позитивний результат з точки зору стимулювання формування родинних зв'язків, адже згідно зі статистичними даними за перше півріччя 2010 р. кількість розлучень сягнула 57,8 тис. [2]. Цей показник є найвищим серед країн Західної і Центральної Європи. Крім того, диференційований підхід до оподаткування сукупного сімейного доходу дасть змогу оптимізувати надходження до бюджетів, перерозподілити частину доходів на менш захищені верстви населення, що усунуло б необхідність додаткових витрат, пов'язаних із соціальними виплатами. А це, в свою чергу, зменшило б рівень корупції у державних органах влади, а також опосередковано гальмувало б процеси, пов'язані зі старінням нації, оскільки в Україні незначне збільшення народжуваності за останні роки спостерігається поряд зі щорічним зменшенням населення.

Особливу увагу в контексті оподаткування доходів фізичних осіб варто звернути на методи, що застосовує Польща, яка фактично пройшла ідентичні етапи економічного розвитку. Прогресивна шкала оподаткування доходів забезпечує стабільну підтримку наймасивнішого прошарку населення – середнього класу, яку з метою підвищення соціального рівня населення було змінено за останні два роки, враховуючи наслідки світової економічної кризи. Так, у 2008 р.:

- при отриманні доходу в обсязі до 44 490 злотих на рік ставка податку становила 19%. Крім того, існувала безпільгова податкова преференція у формі неоподаткованого мінімуму (586 злотих 85 гр.), яка зменшувала податкове зобов'язання платника податку;
- за умови одержання річного доходу в межах від 44 490 злотих до 85 528 злотих податкове зобов'язання складало 7 866 злотих 25 гр. Сума, яка перевищувала дохід 44 490 злотих на рік, оподатковувалася за ставкою 30%;
- при отриманні доходу 85 528 злотих на рік і більше податкове зобов'язання становило 20 177 злотих 65 гр. Сума, що перевищувала річний дохід платника податку в обсязі 85 528 злотих, оподатковувалася за ставкою 40% [6].

Світова економічна криза та соціально спрямована економіка Польської Республіки спонукали уряд держави послабити податковий тягар на фізичних осіб, зменшуючи ставку оподаткування їхніх доходів.

Так, у 2009–2011 рр.:

- при отриманні доходу в обсязі до 85 528 злотих на рік ставка податку становила 18%, причому безпільгова податкова преференція у формі неоподаткованого мінімуму доходів громадян – 556 злотих 02 гр.;
- за умови отримання доходу 85 528 злотих на рік і більше податкове зобов'язання

складало 14 839 злотих 02 гр. Сума доходів платника податку, яка перевищувала 85 528 злотих на рік, оподатковувалася за ставкою 32% [10].

При цьому сума, що зменшує податкове зобов'язання платника податку в Польщі на один місяць, складає 46 злотих 33 гр., у рік – 556 злотих 02 гр. Річний дохід, який не підлягає оподаткуванню, складає 3 091 злотий.

На наш погляд, в Україні можна використати досвід Польщі у запровадженні прогресивної шкали оподаткування, оскільки це сприяло б інтенсивнішому формуванню та зміцненню середнього класу в суспільстві, а також відновити поняття неоподаткованого мінімуму доходів фізичних осіб, що дало б змогу найманому працівникові – фізичній особі-платникові податку – легально одержувати більші доходи, а його роботодавцеві зменшити відсоток нелегальних виплат.

У країнах ЄС використовуються й інші преференції, пов'язані зі зменшенням податкового зобов'язання з податку на доходи фізичних осіб. Зокрема, використання будівельно-ремонтної пільги сприяло швидкому оновленню та модернізації об'єктів нерухомості. Уряд Польщі, скориставшись податковою преференцією такого типу, запровадив відшкодування ПДВ (податку на товари та послуги) фізичним особам, які придбали будівельні товари та скористалися послугами будівельно-ремонтних фірм і мали на підтвердження цього відповідні документи (фіскальні чеки або фактури та податкові накладні) [11]. Крім того у Польщі застосовували преференційну ставку ПДВ – 7% до 30 квітня 2004 р. та 22% від 1 травня 2004 р. (23% з 2011 р. по 2013 р.) [9] винятково на товари, пов'язані з ремонтом та будівництвом, навіть за умови їх реалізації разом із придбанням будівельних товарів. Оцінивши результат функціонування такої преференції, її дію було продовжено ще

на кілька років, однак її застосування звузилося до придбання окремих будівельно-ремонтних матеріалів, визначених Урядом Польщі. Це дало змогу за короткий термін з мінімальними затратами коштів державного та місцевих бюджетів оновити та модернізувати більшість об'єктів нерухомості, а заощаджені кошти використовувати на оновлення та модернізацію транспортно-зв'язкових сполучень, будівництво нових доріг та інших об'єктів, які є в підпорядкуванні державних органів виконавчої влади.

Оскільки в Україні з початком світової економічної кризи суттєво знизилися показники, пов'язані з реалізацією будівельних матеріалів та виконанням будівельно-ремонтних робіт, варто було б скористатися досвідом Польщі, запровадивши такий вид податкової преференції. Крім сприяння швидкому відновленню об'єктів нерухомості, така пільга стане стимулом легалізації будівельного бізнесу в Україні, збільшенню кількості платників податку на додану вартість, які ведуть господарську діяльність у будівельно-ремонтній сфері, що, в свою чергу, збільшить доходи бюджету, а також зробить більш прозорішими розрахунки щодо справляння ПДВ.

Ще однією, досить розповсюдженою, преференцією у країнах ЄС, яка привернула нашу увагу і спонукала до детальних досліджень щодо її використання, є зменшення податкового зобов'язання з податку на доходи фізичних осіб-користувачів Інтернет-мережі, під'єднаної у власному помешканні. Більшість країн Європейського Союзу активно пропагує такий вид комунікацій, стимулюючи до його використання шляхом запровадження податкових пільгових преференцій, зокрема застосування так званої "інтернет-пільги". У вітчизняній податковій практиці доцільно було б застосувати досвід Польської Республіки, за яким реалізація такої пільгової преференції передбачає відшкодування податку на додану

вартість у повному обсязі (з 01. 01. 2011 р. – 23%) фізичним особам, які користуються Інтернет-ресурсом із мережі, підключеної у житлі, власниками якого вони є, де безпосередньо проведена комунікаційна мережа, а сам користувач повинен надати щомісячне підтвердження оплати за користування Інтернет-мережею. Однак послуги, пов'язані з придбанням персонального комп'ютера, його модернізацією та ремонтом, до уваги не беруться [11]. Якщо більшість пільгових податкових преференцій у Польській Республіці, згідно з вимогами ЄС, поступово скасовується, та пільга щодо використання Інтернет-комунікацій розповсюджується навіть на користувачів мобільного Інтернету та відвідувачів інтернет-кафе. При цьому платникові податку потрібно мати податкові накладні чи інші форми розрахунку, де вказано суми ПДВ, сплачені фізичною особою у процесі використання трафіку Інтернет-зв'язку.

В Україні застосування такої пільги було б дуже актуальним, адже на сьогодні вкрай важливими є забезпечення населення України можливостями швидкого обміну інформацією та якісними методами комунікативного зв'язку.

Практика застосування податкових преференцій розповсюджується і на функціонування юридичних осіб. Як правило, це стосується платників податків, які реалізують свій виробничий потенціал у сфері малого та середнього бізнесу. Податкова політика, яку здійснює держава у сфері оподаткування доходів юридичних осіб, цілеспрямовано впливає на ділову активність суб'єктів господарювання та поведінку інвесторів шляхом упровадження спеціальних преференцій таких, як прискорена амортизація для виробничих інвестицій, податкові кредити для придбання засобів виробництва й обладнання, а також нижча ставка податку на доходи юридичних осіб певних галузей промисловості. У табл. 3 наведені окремі види пільгових податкових преференцій щодо по-

Таблиця 3

Податкові преференції для юридичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності країн Великої сімки у 2007–2010 рр.*

Країна Преференція	Канада	Франція	Німеччина	Італія	Японія	Велико- британія	США
Податкові канікули	немає (за винятком 3 провінцій)	2 роки – повне звільнення; 3 роки – 50%	немає	10 років податкових канікули	немає	немає	немає
Інвестиційний податковий кредит	регіональні території пріоритетного розвитку, а також дослідження та розвиток	навчання, тренінги та дослідження і розвиток	є	немає	пільга кредитна, а також дослідження і розвиток, енергозбереження	податковий кредит, гранди	навчання, тренінги та дослідження і розвиток
Спеціальні економічні зони (СЕЗ, ТПР, ТП)	немає	немає	є	немає	немає	є	часткове звільнення для власності США
Зменшення ставки податку	малі й середні підприємства	є	немає	немає	немає	є	звільнення доходів від експортної діяльності
Прискорена амортизація	є	є	є	немає	немає	100% в СЕЗ	засоби охорони навколишнього середовища

* Складено на основі [4; 5, 211; 8].

датку на доходи юридичних осіб, які діють у межах країн Великої сімки (G7).

Як бачимо, найбільшим застосовуванням серед економічно розвинутих країн Великої сімки відзначаються такі податкові преференції, як: податковий інвестиційний кредит і прискорена амортизація. Поширене їх застосування пояснюється тим, що мінімізується можливість зловживань як з боку платників податків, так і контролюючих органів – ухилення та уникнення від оподаткування, а також застосування корупційних схем щодо використання самих преференцій. Дещо менше застосовуються податкові преференції, пов'язані зі зменшенням ставок податку, та преференції у вигляді СЕЗ, ТПР та ТП, оскільки тут рівень можливих зловживань щодо виконання податкових зобов'язань є суттєво вищим, ніж у випадку застосування інвестиційного по-

даткового кредиту, прискореної амортизації. Щодо податкових канікул, то цей вид податкової преференції серед країн високого економічного рівня розвитку має найменше застосування. В умовах реалізації податкової преференції “податкові канікули” суб'єкт господарювання, який може використати преференцію такого типу (як правило, це новостворена фірма), звільнений упродовж двох-трьох років від сплати податків. Після завершення податкових канікул суб'єкт господарювання починає сплачувати податок на доходи юридичних осіб на загальних підставах. Так, у Канаді використовується податкова преференція типу “податкові канікули” лише у межах трьох провінцій; Франція повністю звільняє від сплати податкових платежів новостворені фірми терміном на 2 роки, а наступні 3 роки передбачаються звільнення у роз-

мірі 50% від загальної суми нарахованих податкових платежів; в Італії найбільший термін щодо податкових канікул – 10 років, який застосовується до новостворених фірм. Коли фірма інвестує в такі активи, як нерухомість (будівлі та споруди), то держава починає оподатковувати дохід після завершення податкових канікул, що може суттєво вплинути на вартість капіталу під час дії податкової преференції у формі податкових канікул.

Відтак, позитивний світовий досвід засвідчує, що визначені аспекти у застосуванні податкових преференцій поряд з обґрунтованим та математично розрахованим аналізом їх функціонування доцільно застосувати у вітчизняній моделі оподаткування. Водночас держава повинна усунути негативні тенденції та протиріччя використання податкових преференцій, а також визначити власні пріоритети й шляхи організаційно-правового вдосконалення реалізації преференційного оподаткування.

Варто зауважити, що сукупність ознак застосування податкових преференцій та сучасні методи реалізації преференційного оподаткування в Україні, поряд з іншим, призвели до низки проблем, пов'язаних із потенційною дієздатністю суспільства:

- неузгодженість у взаємодіюванні всіх суспільних інститутів;
- зростання соціальної напруги та масова міграція трудових ресурсів, що чинить деструктивний вплив на розвиток національної економіки;
- нестабільність і складність законодавства та невизначеність у прийнятті управлінських рішень;
- порушення класичних принципів формування податкової системи держави: економічної та соціальної справедливості щодо платників податків і рівності сплати податків;
- низький рівень податкової дисципліни;

- негативний вплив на загальний стан національної економіки.

Беручи до уваги вищезазначене, можемо зробити висновок про необхідність упровадження дієвих заходів щодо реформування й удосконалення функціонування фіскального інструментарію в Україні. В цьому контексті основною у демократичному поступі динамічних трансформацій вітчизняної податкової системи варто визначити розробку та впровадження стратегічних пріоритетів реалізації преференційного оподаткування, яка передбачає:

- визначення та впорядкування теоретичних засад здійснення преференційного оподаткування і розуміння його сутності як системи заходів, спрямованих на стимулювання та розвиток господарської діяльності, а також підтримку та покращення функціонування платників податків;
- здійснення моніторингу практики застосування податкових преференцій та об'єктивний аналіз фіскальних наслідків їх функціонування в Україні;
- розробку стратегії реалізації преференційного оподаткування з урахуванням соціально-економічної доцільності на перспективу.

Отже, вважаємо за необхідне, акцентувати увагу на тому, що для України у визначенні об'єктивної оцінки щодо фіскальних наслідків від функціонування преференційного оподаткування українською важливо дослідити досвід зарубіжних країн щодо застосування податкових преференцій. Припинення використання юридичними особами їх великої частки та спрямування, у сферу діяльності фізичних осіб дасть можливість позитивно оцінити економічну перспективу преференційного оподаткування, збільшити податкові надходження до бюджетів у вигляді податкових платежів, покращити соціальний рівень населення у державі, що,

безумовно, визначить соціально-економічну доцільність застосування податкових преференцій та ефективного використання фіскального інструментарію загалом.

Література

1. Кізіма Т. О. *Фінанси домогосподарств: сучасна парадигма та доміанти розвитку: Монографія / Вст. слово С. І. Юрія.* – К.: Знання, 2010. – 431 с.
2. Лашенко О., Набока М. *Кількість розлучень в Україні неухильно зменшується (Радіо Свобода © 2011 RFE/RL, Inc.) // Радіо Свобода.* – 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/articleprintview/2327342.html>
3. *Організація економічного співробітництва та розвитку: економічне співробітництво: міжнародні організації //Міністерство закордонних справ України.* – К., 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua/mfa/ua/publication/content/2925.htm>
4. *Behawioralne determinanty rozwoju przedsiębiorczości w Polsce. Behawioralny wymiar przedsiębiorczości / [Grzybowski M., Kicia M, Doszyń M. i in.] pod. red. P. Kulawczuka.* – Gdańsk: Fundacja Rozwoju Uniwersytetu Gdańskiego, 2010. – 394, [2] s.
5. *Efektywność polityki podatkowej / [Devereux M., Blundell R., Boadway R. i in.]; red. naukowy M.P. Devereux; [przekł. H. Jelonkiewicz, T. Opalińska].* – Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2007. – 346 s.
6. *Informacja dotycząca rozliczenia podatku dochodowego od osób fizycznych za 2008 rok / Departament podatków dochodowych // Ministerstwo Finansów.* – Warszawa, 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mf.gov.pl/_files_/podatki/statystyki/za_2008/rozpit_2008.pdf
7. *Izrael przystąpił do OECD: wiadomości (23 sierpnia 2010 12:01) // Portal Erec Israel.* – 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://izrael.org.il/news/584-izrael-przystapi-do-oecd.html>.
8. *Lipowski T. Raje podatkowe a unikanie opodatkowania* – Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck, 2004. – 317 s. – (Monografie podatkowe).
9. *Poradnik prawny dla gmin.* – Warszawa: UKIE, 2007. – 1 ктрон. опт. диск (CD-ROM); кольор.; 12 см. – Систем. вимоги: Pentium-226, 32, Mb RAM; CD-ROM Windows 98/NT/2000/XP/Vista. [Електронний ресурс] – Назва з екрана.
10. *Rozporządzenie Rady Ministrów w sprawie wysokości minimalnego wynagrodzenia za pracę w 2011 r.: z dnia 5 października 2010 r. nr 194, poz. 1288 str. 1 // Dziennik Ustaw.* – Warszawa: Sejm, 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://infor.pl/skany/spis.php?rodzaj=dzu&rok=2010&num=194&poz=1288str=0001>
11. *Ustawa o zwrocie osobom fizycznym niektórych wydatków związanych z budownictwem mieszkaniowym: z dnia 29 sierpnia 2005 r. nr 177, poz. 1468 z późn. zm. // Dziennik Ustaw.* – Warszawa: Sejm, 2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://prawo.money.pl/akty-prawne/dziennik-ustaw/ustawa;z;dnia;29;sierpnia,dziennik,ustaw,2005,177,1468.html>
12. *Zarządzanie przedsiębiorstwem w warunkach integracji europejskiej: druk wykonano z materiałów dostarczonych przez Autorów / red. naukowa M. Czyż, Z. Cięciwy* – Kraków: AHG Uczelniane Wydawnictwo Naukowo-Dydaktyczne, 2004. – 538 s. – (Ekonomia, informatyka i metody matematyczne; część 2).